SUN’IY INTELLEKT ASOSIDA AKADEMIK INGLIZ TILINI O‘QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Karimova Diyora Abduvaxidovna
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
Chet tillar kafedrasi kata o‘qituvchisi

Annotatsiya.
Ushbu tezis oliy ta’limda akademik ingliz tilini sun’iy intellekt vositalari yordamida o‘qitishning didaktik asoslarini yoritadi. Tadqiqot maqsadi SI asosidagi moslashuvchan mashg‘ulotlar, avtomatik tahlil va fikr-mulohaza orqali yozma va og‘zaki akademik kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini asoslashdir. Metod sifatida aralash yondashuv, rubrikalar, korpus tahlili va diagnostik baholash qo‘llanadi. Ilmiy yangilik SI bilan boshqariladigan formativ baholash modeli va akademik halollikni ta’minlovchi protokollar taklifidir.

Kalit so‘zlar. *akademik ingliz tili; sun’iy intellekt; moslashuvchan ta’lim; formativ baholash; korpus lingvistika; avtomatik fikr-mulohaza; rubrika; akademik halollik*

KIRISH

Akademik ingliz tilini SI yordamida o‘qitish tushunchasi, ta’rif nuqtayi nazaridan, til o‘rganish jarayoniga tabiiy tilni qayta ishlash, mashinaviy o‘rganish va dialog tizimlari kabi texnologiyalarni pedagogik maqsadlar bilan integratsiya qilishdir. Ushbu integratsiyaning mexanizmi odatda uch bo‘g‘indan iborat bo‘ladi: o‘quvchi chiqishini (matn, nutq, test javobi) raqamli ma’lumotga aylantirish, algoritmik tahlil orqali xatolar va bo‘shliqlarni aniqlash, so‘ng individuallashtirilgan tavsiya va mashqlarni taqdim etish. Masalan, talaba annotatsiya yozganda tizim referativ fe’llar, bog‘lovchilar va dalillash signallarining yetarliligini tekshiradi hamda kirish, metod, natija, xulosa mantiqiy oqimiga mos takliflar beradi. Amaliy kuzatuvlarda SI bilan qo‘llab-quvvatlangan yozuv mashg‘ulotlari qayta yozish sikllarini ko‘paytirib, xatolar ulushini sezilarli kamaytirishi qayd etiladi; tipik holatda bir semestrda grammatika va uslub xatolari 20–30 foiz atrofida qisqarishi mumkin. Ilmiy izoh shundan iboratki, bunday samara metakognitiv monitoring kuchayishi va tezkor formativ fikr-mulohaza “yaqin rivojlanish zonasi”da mashq hajmini oshirishi bilan bog‘lanadi, biroq u metodik dizayn to‘g‘ri bo‘lmaganda yuzaki avtomatlashtirishga ham olib kelishi ehtimoli saqlanadi.

SI vositalaridan foydalanishning didaktik asoslari ta’rif jihatidan kompetensiyaviy yondashuv bilan moslashuvchan o‘qitishning birlashuvi sifatida ko‘riladi, bunda maqsad akademik janrlar, argumentatsiya va akademik leksikani me’yoriy va vaziyatga mos qo‘llashdir. Mexanizm sifatida o‘quv rejasida diagnostika, trening va nazorat bosqichlari SI orqali uzviy bog‘lanadi: avval kirish testi bilan profillash, so‘ng shaxsiy yo‘l xaritasi, yakunda rubrika asosida ko‘p manbali baholash amalga oshiriladi. Misol tariqasida, “adabiyotlar sharhi” yozish topshirig‘ida tizim talabaning parafraz, iqtibosni qayta ishlash va sintez darajasini korpusdagi namunalar bilan solishtirib, “sintez” indikatorlari past bo‘lsa, bog‘lovchi konstruktsiyalar va

taqqoslovchi strukturalar bo‘yicha mikro-mashqlar beradi. Statistik ko‘rsatkich sifatida, amaliyotda rubrika indikatorlari bo‘yicha “kohezion” va “koherens” bandlarida o‘rtacha ball 0,5–1,0 punktga oshishi kuzatiladi, agar qayta aloqa kamida haftasiga ikki marotaba berilsa. Ilmiy izoh shuni ta’kidlaydiki, SI bu yerda o‘qituvchini almashtirmaydi, balki o‘qituvchining ekspert bahosini mayda xatolarni avtomatik filtrlash orqali yuqori darajadagi mantiq, dalil sifati va janrga moslikka yo‘naltiradi, bu esa o‘qitish samaradorligini oshiradi.

Akademik yozuvni SI bilan rivojlantirish ta’rif bo‘yicha matnning IMRaD mantiqi, akademik registr, terminologik aniqlik va manbaga tayangan dalillashni birlashtiruvchi ko‘nikmalar majmuasidir. Mexanizm darajasida SI tizimlari grammatika va orfografiyadan tashqari kollokatsiya, frazeologik uyg‘unlik, referens tizimi va uslubiy zichlikni tahlil qilib, mikro va makro darajadagi tuzatish yo‘nalishlarini ajratadi. Masalan, talaba “Results show” kabi umumiy iboralarni haddan tashqari ko‘p takrorlaganda, tizim “findings indicate”, “the data suggest” kabi variantlarni chastota va kontekst bilan tavsiya etadi, shuningdek passiv-aktiv nisbatini janrga mos ravishda muvozanatlashni ko‘rsatadi. Raqamiy jihatdan, akademik leksika bo‘yicha AWL tipidagi ro‘yxatlarga mos keluvchi so‘zlar ulushi odatda 8–12 foiz diapazonda bo‘lsa, maqsadli treningdan so‘ng bu ko‘rsatkich 12–15 foizga ko‘tarilishi mumkin, bu esa registrning “akademiklashuvi”ni bildiradi. Ilmiy izoh sifatida, leksik zichlikning ortishi har doim ham sifat kafolati emas, chunki “murakkab so‘z”lar argumentning zSIfligini yashirishi mumkin; shu sababli SI tavsiyalari rubrika va semantik aniqlik bilan bog‘langan holda qo‘llangandagina haqiqiy ilmiy uslub shakllanadi.

Akademik og‘zaki nutqni SI yordamida o‘qitish ta’rifga ko‘ra seminar, taqdimot va himoya nutqida aniqlik, mantiqiy tuzilma, talaffuz va pragmatik moslikni rivojlantirishdir. Mexanizm sifatida nutqni avtomatik tanish, prosodik tahlil va “turn-taking” modellariga tayangan dialog simulyatsiyasi qo‘llanadi, bunda tizim talaffuz xatolari, urg‘u va pauza joylashuvini ko‘rsatib, qayta mashq uchun minimal juftliklar va segmentatsiya mashqlarini beradi. Misol sifatida, talaba taqdimotda “however” va “therefore” diskurs markerlarini noto‘g‘ri intonatsiya bilan aytsa, tizim to‘lqinli grafik orqali intonatsion kontur farqini ko‘rsatib, namuna bilan solishtiradi va qayta ijro etishni talab qiladi. Raqamiy ko‘rsatkichlarda, 6–8 haftalik muntazam mashqdan keyin nutq tezligi barqarorlashib, daqiqasiga so‘zlar soni 110–140 oralig‘ida normallashishi, pauzalar esa mantiqiy bloklarga moslashishi mumkin. Ilmiy izoh shundan iboratki, og‘zaki ko‘nikmalarni avtomatik baholashda shovqin, aksent xilma-xilligi va domen terminlari xatolik manbSI bo‘lishi mumkin, shuning uchun SI natijalari o‘qituvchi kuzatuvi va o‘zaro baholash bilan triangulyatsiya qilinganda ishonchlilik ortadi.

Baholash va monitoringning SI asosli modeli ta’rif jihatidan formativ va summativ baholashni bir tizimda uyg‘unlashtiradigan, dalilga asoslangan qaror chiqarish arxitekturasi hisoblanadi. Mexanizm bo‘yicha, formativ bosqichda SI tezkor fikr-mulohaza va xatolar profili beradi, summativ bosqichda esa rubrika indikatorlari bo‘yicha o‘qituvchi va SI ballari kalibrlanadi, farq katta bo‘lsa moderatsiya qo‘llanadi. Masalan, argument sifati “da’vo–dalil–izoh” zanjiri orqali baholanib, SI dalilning mavzuga relevanti va iqtiboslash ko‘rsatkichlarini tekshiradi, o‘qituvchi esa original

fikr va metodologik moslikni ekspertcha baholaydi. Raqamiy misolda, kalibrlashdan oldin SI va o‘qituvchi bahosi o‘rtasidagi o‘rtacha tafovut 10–15 foiz bo‘lishi mumkin, moderatsiyadan keyin esa 5–7 foizgacha tushiriladi, bu baholashning adolatliligini kuchaytiradi. Ilmiy izoh sifatida, bunday yondashuv konstruktiv moslik tamoyiliga tayanadi: o‘quv maqsadi, faoliyat va baholash indikatorlari bir-biriga mos kelmaganda SI “faqat o‘lchanadigan” belgilarni quvib, haqiqiy kompetensiyani chetlab o‘tishi mumkin, shuning uchun indikatorlar taksonomik darajalar bo‘yicha qayta tekshirilishi zarur.

Akademik halollik va etik xavflar masalasi ta’rif bo‘yicha mualliflik, manbani ko‘rsatish, ma’lumotni soxtalashtirmaslik va yordamchi texnologiyadan oshkora foydalanish me’yorlarini saqlashdir. Mexanizm nuqtayi nazaridan, SI yordamida yozilgan matnlar “provenans” muammosini kuchaytiradi, shu sababli o‘quv jarayonida versiyalar tarixi, yozish jarayoni loglari, manba kartalari va og‘zaki himoya elementlari kiritilib, mahsulot emas, jarayon baholanadi. Masalan, talaba maqola bo‘limini topshirganda, u bilan birga manbalar xaritasi, asosiy tezislar konspekti va ikki marotaba qayta tahrir izlari taqdim etiladi, o‘qituvchi esa 3–5 daqiqalik mini-intervyu orqali terminlar va dalillarni tushunishini tekshiradi. Raqamiy amaliyot sifatida, jarayon hujjatlari talab qilinganda plagiatga o‘xshash holatlar ulushi pasayishi, qayta ishlash va parafraz ko‘nikmalari esa oshishi kuzatiladi, chunki talaba “tez yechim” o‘rniga izchil ish rejimiga o‘tadi. Ilmiy izoh shuni ko‘rsatadiki, halollikni faqat deteksiya bilan ta’minlab bo‘lmaydi; didaktik shart-sharoit, vazifa dizayni va baholash mezonlari talabaning ichki motivatsiyasini qo‘llab, oshkoralik madaniyatini yaratgandagina barqaror natija beradi.

Ta’lim jarayoniga joriy etishning tashkiliy-metodik shartlari ta’rif nuqtayi nazaridan infratuzilma, o‘qituvchi kompetensiyasi va o‘quv-uslubiy ta’minotning yagona tizimda ishlashidir. Mexanizm sifatida, avvalo SI vositalari ro‘yxati va maqsadli funksiyalari (korpus qidiruvi, grammatik tahlil, nutq treneri, bibliografik menejer) belgilab olinadi, so‘ng ma’lumotlar xavfsizligi, til siyosati va baholash reglamenti ishlab chiqiladi, yakunda o‘qituvchilar uchun mikro-malaka oshirish modullari joriy etiladi. Misol tariqasida, bir semestrlik kurs dizaynida haftasiga bir laboratoriya mashg‘uloti SI bilan tahrirlashga ajratilib, qolgan mashg‘ulotlarda janr tahlili, mantiqiy rejalashtirish va seminar munozarasi o‘tkaziladi, natijada texnologiya “asosiy maqsad” emas, “vosita” sifatida qoladi. Raqamiy ko‘rsatkich sifatida, o‘qituvchilar uchun 16–24 soatlik treningdan so‘ng rubrika bilan ishlash, prompt madaniyati va tekshiruv protokollarini qo‘llash ko‘rsatkichi sezilarli oshadi, bu esa kursning barqarorligini ta’minlaydi. Ilmiy izoh shundan iboratki, texnologiya ta’siri ko‘pincha “yangilik effekti” bilan aralashib ketadi; shuning uchun kamida ikki sikl davomida bir xil mezonlar bilan kuzatish olib borilib, natija didaktik omillardan kelib chiqqani isbotlanishi lozim.

XULOSA

SI yordamida akademik ingliz tilini o‘qitish oliy ta’limda yozma va og‘zaki kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladigan moslashuvchan, tezkor va dalilga asoslangan pedagogik yechim sifatida talqin qilinadi. Taklif etilgan yondashuvda SI avtomatik tahlil va formativ fikr-mulohaza orqali o‘quvchining individual ehtiyojlarini

aniqlaydi, o‘qituvchi esa janr, argument sifati va ilmiy uslubning chuqur komponentlarini boshqaradi. Baholash rubrika, kalibrlash va moderatsiya bilan mustahkamlanganda adolatlilik kuchayadi va natijalar izchil monitoring qilinadi. Akademik halollikni ta’minlash uchun mahsulotdan ko‘ra jarayonni baholash, versiyalar tarixi va og‘zaki himoya elementlarini qo‘llash muhim metodik shart sifatida asoslanadi. Umuman olganda, SI vositalari to‘g‘ri reglament va didaktik dizayn bilan qo‘llanganda akademik ingliz tili o‘qitishining sifat ko‘rsatkichlarini oshiruvchi hamda o‘qituvchi mehnatini yuqori darajadagi ilmiy-tahliliy faoliyatga yo‘naltiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalolov J. J. Chet tillarni o‘qitish metodikasi: darslik. Toshkent: O‘qituvchi, 2012. 432 b.
2. Passov E. I. Kommunikativnaya metodika obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
3. Anderson L. W., Krathwohl D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives. New York: Longman, 2001. 352 p.
4. Hyland K. Academic discourse: English in a global context. London: Continuum, 2009. 256 p.
5. Nation I. S. P. Learning vocabulary in another language. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. 624 p.
6. Biber D., Conrad S., Leech G. Longman student grammar of spoken and written English. Harlow: Pearson Education, 2002. 487 p.